

Леонід Зашкільняк

Українська історіографія у міжвоєнній Польщі: шляхи легітимації національної історії

До початку Першої світової війни в Галичині сформувався потужний центр українського політикуму, громадянського суспільства, національно-культурного руху та історіографії, який відіграв провідну роль в реалізації завдань національно-визвольної боротьби українців загалом. Унаслідок поразки українського національного руху 1917–1921 років території Галичини, Західної Волині, Підляшшя і Берестейщини опинились в складі відновленої Польської Республіки. Становище і розвиток західноукраїнських земель у складі Польщі на сьогодні докладно, а часом і емоційно презентовані в сучасній українській історіографії.

В еволюції суспільної думки і формуванні суспільної свідомості української спільноти в Польщі міжвоєнного періоду помітну роль відіграла українська історична наука, осередки якої продовжували діяти і навіть розвиватися всупереч несприятливим обставинам і політиці польських урядів. За останні шість десятиліть розвиток історичних студій в західноукраїнських землях в загальних рисах представлені в науковій літературі¹. В незалежній Україні вийшли друком численні монографічні та статейні студії персоналістичного характеру, присвячені багатьом знаним українським історикам першої половини ХХ ст., перелік яких є довгим, а зміст — традиційним, не позбавленим апологетичних тенденцій.

---

¹ Узагальнюючі нариси про галицьку історіографію та в цілому українську історіографію в Польщі були підготовлені багатьма знайомими істориками, зокрема, й сучасниками — Д. Дорошенком, М. Андрусяком, Б. Крупницьким, О. Оглоблиним, І. Колесник, Я. Калакурою та іншими. Див.: *Андрусак М.* Українська історіографія 1921–1930 рр. // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1932. — Число 9–10; *Його ж.* Українська історіографія: Погляд на розвиток і характер української історіографії упродовж 900 років (1039–1939) // Збірник Українського наукового інституту в Америці. — Сент-Поль; Прага, 1939; *Дорошенко Д. І.* Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. — К., 1996; *Колесник І. І.* Українська історіографія XVIII — поч. ХХ ст. — К., 2000; *Крупницький Б.* Історіознавчі проблеми історії України: Збірник статей. Мюнхен, 1959; *Оглоблин О.* Українська історіографія 1917–1956. — К., 2003 (перше видання 1957 р.); *Масненко В.* Історична думка та націотворення в Україні (кінець ХІХ — перша третина ХХ ст.). — К., Черкаси, 2001; *Калакура Я.* Українська історіографія. Курс лекцій. — К., 2004 та ін.

Зрозуміло, що в обмеженій розміром статті немає можливості навіть приблизно висвітлити широке коло питань української історіографії в Польщі міжвоєнного періоду. Тому, щоб спробувати визначити місце української історіографії у загальному русі національної історичної думки вказаного часу, намагатимемося зупинитися на вибраних питаннях заявленої теми, зосередившись, зокрема, на питаннях організаційного забезпечення розвитку історичної науки в Польщі, теоретичних аспектах еволюції історіографії, взаєминах українських істориків з дослідниками інших країн, зокрема з польськими.

Після поразки в польсько-українській війні за Галичину 1918–1919 років та інкорпорації західноукраїнських земель до складу Польської Республіки напруження в стосунках української спільноти з польською владою та громадськістю тривалий час залишалося без змін. Українські політичні партії та громадські організації не визнавали польського адміністрування, вважали польську владу «окупаційною». Водночас перехід до мирного життя вимагав творення хоча б елементарних форм господарської і політичної діяльності, які б зберігали національний суспільний капітал. Створені ще в австрійські часи українські культурні, освітні та наукові організації відбудовували свою роботу. Серед них найвпливовіші позиція посідало Наукове товариство імені Шевченка (НТШ), навколо якого гуртувалися найкращі інтелектуальні сили. Становище товариства, позбавленого урядової підтримки, в післявоєнних умовах було не завидним. У червні 1922 р. історик, учень М. Грушевського І. Крип'якевич, який був секретарем його Історичної секції, в листі до свого колеги історика та учня того ж М. Грушевського С. Томашівського писав: «Наукове життя у нас дуже ослабло. В історичній секції у Львові працюємо в дуже невеликому складі [...]. Видань спеціальних секцій не видавали, в *Записках* [НТШ], що появлялися рідко, також історичних праць небагато [...]. Більше маю надію на еміграцію [...], бо з нашого провінціалізму тяжко тут на місці добутиись...»².

У той час, коли західноукраїнські землі переживали складні післявоєнні часи, а галицький політикум продовжував перебувати у «стані війни» з Польщею, українська молодь і поміркована інтелігенція шукали шляхи і вчилися самостійному будівництву національного життя з прицілом на майбутнє. Вже 19 вересня 1919 р. на засіданні секцій НТШ за пропозицією В. Щурата було схвалене рішення не чекати «милості» від польських властей, а організувати «університетські курси» в складі двох факультетів — філософічного і правничого, у зв'язку з якими був би і теологічний факультет, організований митрополитом Андреем Шептицьким. На цьому ж засіданні затвердили програми курсів («вікладів»), які запропонували «др. Вергановський — право, др. Щурат — філологія, др. Крип'якевич — історія»³.

² Листи Івана Крип'якевича до Степана Томашівського (червень 1922 — червень 1930) / Підготувала Н. Бортняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. — Львів, 2001. — С. 397.

³ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІАУЛ), ф. 309, оп. 1, спр. 38, арк. 1.

Університетські курси, які через заборону польської влади перетворилися на «Український таємний університет», стали важливим чинником реалізації ідеї творення автономного національно-культурного життя у міжвоєнній Польщі. Упродовж 1920–1924 років цей університет підготував чимало українських студентів, в тому числі істориків, які згодом відіграли гідну роль у розвитку науки. Він також сприяв консолідації українських інтелектуальних сил, виявленню високих патріотичних мотивів науковців, готовності служити національній справі. З таким потужним чинником змушені були рахуватися польські власті, які зрозуміли, що простою заборонаю справи не вирішити. І тому в 1924–1925 роках вони вдалися до кроків з метою створення державного українського університету. Справа перебувала в стадії вирішення, і навіть прем'єр польського уряду В. Грабський у вересні 1924 р. надіслав представникові української частини спільної українсько-польської університетської комісії професору К. Студинському листа, в якому вітав його з успішним веденням справи зі створення українського університету в Польщі (зокрема, йшлося про «Організаційну комісію українського університету». — Л. 3.) і висловлював надію, що «по мірі поліпшення стосунків між польським і українським суспільствами не буде таким далеким день, коли сеймовий закон остаточно визначить місце осідку Українського Університету на землях, заселених у більшості українцями»⁴. Проте, внаслідок втручання в університетську справу українських політиків, які продовжували перебувати на позиціях безкомпромисного ставлення до польської держави, університетська справа закінчилася невдачею⁵.

Щодо таємного Університету, то, незважаючи на заборони влади, його діяльність успішно тривала майже п'ять років, а в період найбільшого розвитку на чотирьох відділах (факультетах — філософському, правничому, медичному та технічному) навчалось понад 1300 студентів, викладання провадили 55 професорів і доцентів⁶. На філософському факультеті у 1920 р. сформувалось відділення історії («Семинар для української історії»), на якому майже всі заняття проводив І. Крип'якевич, а окремі курси вів М. Кордуба та Б. Барвінський. Спочатку на історію записався лише один студент, але вже до кінця літнього семестру 1921 р. на двох відділеннях семінару («нижчому» і «вищому») навчалось 30 студентів; у 1921–1922 роках їх було вже 55 (у 1922–1923 роках — 45)⁷. Програма занять з історії в Українському університеті у 1920–1921 роках вклю-

⁴ Там само, ф. 362, оп. 1, спр. 47, арк. 96.

⁵ Про справу українського університету написано чимало праць, зокрема, див.: *Мудрий В. Боротьба за огнище української культури в західних землях України.* — Львів, 1923; *Його ж. Під знаком «нелегалщини».* — Львів, 1924; *Його ж. Український Університет у Львові у рр. 1921–1925.* — Нюрнберг, 1948.

⁶ Чимало матеріалів про таємний український університет збереглося в архіві І. Крип'якевича, на які ми посилаємось: Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (далі — ВР ЛННБ НАНУ), Архів І. П. Крип'якевича, № 149 («Український університет 1920–1922»), «Список викладачів і студентів 1921–1922 рр.», б/к.

⁷ ВР ЛННБ НАНУ, Архів І. П. Крип'якевича, № 170 («Семинар Українського університету 1920–1923»), «Історичний вістник. Орган студентів істориків Українського Університету у Львові. Виходить неперіодично», 1923, число 1, б/к.

чала лекції з курсів «Всесвітня історія», «Огляд історії України» та семінар «Історичні вправи». У 1921–1922 роках на історичному відділенні були проведені заняття з таких курсів: «Методологія історії», «Історія Української держави в XVII–XVIII ст.», а також два семінари — з всесвітньої історії та «для історії України». Нарешті, в 1922–1923 роках студенти прослухали курси «Доба Людовика XIV» і «Українська історіографія XIX–XX ст.», а також взяли участь у семінарах із всесвітньої та української історії. Більшість занять того року проводив І Крип'якевич⁸.

У 1923 р. заняття в таємному університеті припинилися, передусім через заборону польської влади і погрози викладачам та студентам. Але сенс надалі продовжувати ведення приватного університету був невеликий, адже дипломи його ніхто не визнавав, коштів та умов для навчання не було, а студенти й викладачі зустрічали серйозні перешкоди як у влаштуванні на роботу, так і в громадському житті. Про зміну настроїв серед української інтелігенції і громадянства, потребу шукати нових шляхів для збереження національного культурного життя свідчили численні факти. Вже влітку 1922 р. у листі до С. Томашівського І. Крип'якевич скептично оцінював політику українських політичних сил в Галичині, що орієнтувалися на еміграційний уряд ЗУНР Є Петрушевича і писав: «Цінна є органічна праця (підкреслення наше. — Л. З.), яка ведеться у найтяжчих відносинах, — вже знайшли ми нові методи і вміємо собі радити... Деякі позиції відзискані вже вповні. Але відносини аномальні і важкі дуже [...]. А дуже важне було б фактичну органічну працю зв'язати з загальною ідеологією: є у нас клич “державна в державі”, але потребує ще розроблення і аргументації»⁹. Подібні думки розвивали й українські студенти таємного університету у листі-меморіалі до знаного історика і політика С. Томашівського в березні 1923 р. Вони скаржилися на невдачі українських політиків у творенні українських вищих шкіл у Польщі, використання справи українського університету в своїх вузько політичних цілях, залишення українських студентів напризволяще і цькування тих, хто був змушений піти на навчання до польських університетів або виїхати закордон (таких було понад 1350 осіб). Відзначаючи, що «не важливо, від кого одержувати знання, головне — для чого їх застосовувати», студенти стверджували свої патріотичні позиції і готовність працювати для України. Вони просили С. Томашівського презентувати їхню позицію в засобах масової інформації¹⁰.

В колах українських учених ідея «органічної праці» в тодішніх непростих умовах була єдиним шансом зберегти напрацьовані здобутки. Відповідаючи на лист С. Томашівського, який пропонував більшу увагу звернути на «культуру», а не «політику», І. Крип'якевич у листі наголошував: «...Аж дивно мені, як зійшлися (ваші думки. — Л. З.) з думками моїми і деяких товаришів. Саме перед тижнем говорили мені про це, як вийти б з тої безвихідної вулиці, і дійшли до таких самих висновків: обмежити “політику” і взятись до глибшої праці на куль-

⁸ Там само, «З Українського Університету у Львові», б/к.

⁹ Листи Івана Крип'якевича до Степана Томашівського (червень 1922 — червень 1930). — Лист 8 червня 1922 р. — С. 399.

¹⁰ ЦДІАУЛ, ф. 368, оп. 1, спр. 144, арк. 25–28 зв.

турному й економічному полі». Водночас І. Крип'якевич називав імена тих людей, які були з ним одностайними щодо необхідності зміни політики в цілому (це все були члени НТШ — Ю. Павликовський, В. Герасимович, В. Целевич, В. Бачинський, М. Кордуба)¹¹.

Проте зміна поглядів і дій української громади й політиків тривала ще певний час. Значною мірою це пояснювалось недолугою політикою польських властей, які прагнули не допустити розвитку «української стихії» в Польщі. Восени 1923 р. серед українських істориків виникла ідея утворити Українське історичне товариство (УІТ) за зразком діючого Польського історичного товариства. З цією метою було складено Статут товариства, який в основі базувався на зразках документів інших наукових і громадських організацій. 23 липня 1924 р. Статут УІТ разом з відповідними документами було подано до Львівського воєводського управління з метою його реєстрації і отримання дозволу діяльності. Під поданням підписалися відомі українські історики і громадські діячі, зокрема Б. Барвінський, В. Вергановський, І. Кревецький, І. Крип'якевич, М. Кордуба, В. Охримович та інші. Проте вже наступного дня прийшов лист від Дирекції поліції у Львові, який повідомляв, що за дорученням воєводства Дирекція поліції уповноважена повідомити засновникам товариства про відмову у його реєстрації у зв'язку з тим, що поданий Статут не відповідає вимогам закону про громадські об'єднання ... від 15 листопада 1867 р. (!) і, зокрема, в ньому не окреслено обов'язків т. зв. «підпомагаючи» членів товариства, а також не з'ясовано, як повинні «вирішуватися всі спори, що виникають зі стосунків товариства»¹². З цього було зрозуміло, що влада не допустить створення ще одного вогнища українського руху. Так само зустрілася із заборонаю властей ідея двох знаних істориків М. Кордуби та І. Свенціцького того ж 1924 р. заснувати при НТШ «Інститут україно-слов'янознавства та української історії». Але тут на перешкоді стали як матеріальні труднощі товариства, так і небажання деяких членів НТШ підтримати цю ідею¹³.

НТШ гуртувало більшість галицьких українських істориків, а також українських вчених з інших теренів, включно з УСРР. Вони об'єднувалися в рамках Історично-філософської секції товариства, якою фактично майже впродовж всього міжвоєнного періоду керував І. Крип'якевич, та її комісій. Під керівництвом секції діяло спочатку чотири комісії (Археографічна, Бібліографічна, Етнографічна і Термінологічна). Згодом до них додалися Правнича (1926), Статистична (1927), Шевченкознавча (1929), Сходознавча (1929) комісії. В комісіях працювало майже 100 дослідників, переважно істориків, філологів, правників, філосо-

¹¹ Листи Івана Крип'якевича до Степана Томашівського (червень 1922 — червень 1930). — Лист 10 січня 1923 р. — С. 406.

¹² ВР ЛННБ НАНУ, Архів І. П. Крип'якевича, № 150 («Наукове Товариство імені Шевченка»), «Статут Українського історичного Товариства у Львові», «Pismo Dyrekcji policji we Lwowie do założycieli Stowarzyszenia Ukraińskiego Historycznego Towarzystwa», б/к.

¹³ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові за роки 1923–1925. — Львів, 1926. — С. 18.

фів¹⁴. Фактично, ті самі історики співпрацювали також з іншими громадськими і культурно-освітніми організаціями Галичини — Товариствами «Просвіта», «Рідна школа», «Червона Калина» тощо. В них вони долучалися до формування національної свідомості через поширення історичних знань.

Після невдачі зі створенням державного Українського університету митрополит Андрей Шептицький 1928 р. створив приватний вищий навчальний заклад — Богословську академію, яка повинна була стати основою майбутнього університету. З академією співпрацювало декілька відомих світських і церковних істориків, в тому числі, В. Залозецький, М. Чубатий, І. Крип'якевич, Я. Пастернак, Ю. Полянський, К. Чехович та інші.

Тривалий час, до початку 1930-х років, польські правлячі кола намагалися гальмувати розвиток української культури. Проте після кризових подій 1930 р. в Польщі (кризи парламентської системи, «пацифікації» українських сіл) владна верхівка режиму «санації» Ю. Пілсудського була змушена піти на певні поступки українській меншині. Від цього часу почалися різного роду перемовини з українським політикумом з наміром зменшити напругу в українсько-польських відносинах. Вони призвели до угоди «нормалізації» 1935 р., яка відродила надії українців на рівноправне трактування і задоволення їх національно-культурних потреб¹⁵. Проте, вже у 1937 р. польська верхівка відмовилась від положень угоди і повернулася до політики обмеження прав українців. Тим не менше в 1930-ті роки умови для розвитку української науки і культури, а також господарського життя дещо покращились, і це спричинило інтенсифікацію культурної роботи у всіх напрямках.

Одним з елементів зменшення напруги в українсько-польських відносинах стала діяльність української наддніпрянської еміграції в Польщі. Незважаючи на різні зобов'язання польських урядів щодо угод з СРСР про видалення діячів УНР з Польщі, останні продовжували співпрацювати насамперед з прибічниками Ю. Пілсудського і від 1926 р. брали участь у створенні та реалізації ідей «прометеївського» руху, організованого пілсудчиками з метою послаблення СРСР шляхом підтримки антирадянського руху поневолених народів¹⁶.

¹⁴ Див.: Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові за роки 1923–1925. — Львів, 1926; Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові за роки 1926–1930. — Львів, 1930; *Найда О.* Окремі аспекти діяльності Історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка. 1913–1940 роки // З історії Наукового товариства ім. Шевченка: Збірник доповідей і повідомлень наукових секцій і конференцій НТШ у Львові. — Львів, 1998. — С. 24–31.

¹⁵ Докладніше див.: *Зашкільняк Л.* Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920–1939 рр.) // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1921–1939): Матеріали міжнародної наукової конференції, Дрогобич, 8–9 жовтня 2004 р. — Дрогобич, 2005. — С. 34–45.

¹⁶ «Прометеївський» рух отримав назву від Організації «Клуб Прометей», створеної на зламі 1925—1926 років під егідою Міністерства закордонних справ і Генерального штабу Війська Польського з числа емігрантів народів Російської імперії, що опинилися за кордоном після поразки у боротьбі з більшовиками. Офіційним головою організації став українець професор Роман Смаль-Стоцький — неофіційний посол Державного Центру УНР у Варшаві. З 1928 р. організація підпорядковувалась експозитурі № 2 Відділу II Генерального штабу Війська Польського. Під егідою «прометеївського» руху

Українській наддніпрянській еміграції вдалося згуртуватися в Польщі і використати наявні можливості збереження національного потенціалу. Ще під час перебування українських військовиків УНР в польських таборах інтернування, там було організовано низку національно-культурних товариств. Зокрема, в червні 1921 р. в таборі м. Ланьцут було відкрито Український Народний Університет (ректором став історик професор В. Біднов) у складі чотирьох факультетів: історико-філологічного, математико-природничого, економічного і військового¹⁷. Проте, він проіснував лише рік, а потім табори були ліквідовані. Частина українців оселилася в м. Каліш й утворила тут оригінальну структуру — Українську Станицю, в рамках якої було розвинулось українське національно-культурне життя. Тут було відроджено Українське воєнно-історичне товариство (УВІТ), яке започаткувало й успішно розвинуло студії з воєнної історії у співробітництві з галицькими дослідниками¹⁸.

Згодом, 1925 р. у Варшавському університеті було створено Студіум православнобогослов'я, де викладали такі відомі українські історики, як І. Огієнко, В. Біднов, О. Лотоцький, В. Заїкін. Найповнішим втіленням інституціоналізації наукового життя української наддніпрянської еміграції в міжвоєнній Польщі став Український науковий інститут у Варшаві (УНІ), створений 1930 р. в рамках «прометеївського» руху. Попередником УНІ були «Вищі українознавчі курси», організовані секцією Українського Центрального Комітету¹⁹, на яких викладали такі українські історики, як О. Лотоцький, Р. Смаль-Стоцький, М. Кордуба та інші. Проте, УНІ не став навчальним закладом, а виконував функції науково-дослідної установи. Від початку його очолювали наддніпрянці О. Лотоцький, Р. Смаль-Стоцький, В. Садовський, але в роботі брали участь також окремі галицькі історики та літератори, зокрема М. Кордуба, Б. Лепкий. Працівниками інституту були знані польські історики М. Гандельсман, О. Галецький, Я. Воліньський та інші. Величезна наукова робота працівників УНІ проводилась у трьох відділах, в тому числі української політичної історії та історії культури, п'яти комісіях і трьох семінарах. За порівняно короткий період діяльності (до 1939 р.) інститут опублікував значну кількість наукових видань з історії та культури українського народу, праць про життя в радянській Україні, 16 томів академічного видання творів Т. Шевченка, інші роботи, які виходили друком в 13-ти серіях «Праць» інституту²⁰.

було створено декілька науково-дослідних інститутів, які займалися вивченням народів СРСР, в тому числі Український науковий інститут у Варшаві. Докл. див.: *Комар В.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — Івано-Франківськ, 2011. — С. 144–155 *passim*.

¹⁷ *Портнов А.* Наука у вигнанні. Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). — Харків, 2008. — С. 94–95.

¹⁸ Див.: *Портнов А.* Наука у вигнанні. — С. 104–105; *Дашкевич Я.* «Історія українського війська» — проблематика, автори, видавці // *Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.)*. Видання 4-те, змінене і доповнене. — Львів, 1992. С. III–VIII.

¹⁹ Український Центральный Комітет — громадська організація, створена наддніпрянськими українськими емігрантами 1921 р. з метою допомоги своїм землякам у Польщі. Водночас був громадською базою Уряду УНР.

²⁰ Див.: Український Науковий Інститут за п'ять літ його існування 13.III.1930 — 13.III.1935. — Варшава, 1935; *Портнов А.* Наука у вигнанні. — С. 155–186; *Комар В.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — С. 250–255.

Повернення обличчям до «української справи» з боку польських правлячих кіл було пов'язане також з геополітичним становищем країни — загостренням небезпеки агресивних дій як з боку східного, так і західного сусідів. Серед польських публіцистів і політиків зростало розуміння необхідності піти на певні поступки українцям. На початку 1930-х років в польській публіцистиці з'явилися статті, які закликали змінити політику щодо галицьких українців, забезпечивши їм нормальні умови національно-культурного розвитку. Восени 1932 р. почав виходити часопис «Бюлетень польсько-український» (редактор В. Бончковський), створений в рамках завдань «прометеївського» руху і політики державної асиміляції галицьких українців. Навколо нього було згуртовано ряд знаних українських і польських публіцистів, котрі шукали шляхи «нормалізації» українсько-польських стосунків на платформі визнання майбутньої незалежної України і надання автономії галицьким українцям²¹. А невдовзі (влітку 1933 р.) тими ж поляками було створене «Польсько-українське товариство» на чолі зі С. Стемповським, до якого увійшли з українського боку літератори і публіцисти, які виступали за «нормалізацію» відносин. Як переконливо доводить сучасний український дослідник В. Комар, всі ці заходи, що відбувалися під повним контролем II Відділу ГШ ВП, мали на меті насамперед нейтралізацію радикальних сил українського національного руху і проведення патерналістської політики по відношенню до українців²².

Разом з тим, треба підкреслити, що діяльність цієї групи польських політиків і публіцистів мала позитивний вплив на розвиток українсько-польських стосунків в Галичині. Їхні численні публікації, зустрічі та ініціативи з налагодження співіснування поляків та українців в Польщі дозволили зменшити напругу і поліпшити умови життя українського громадянства в цій країні. Один з найбільш активних прибічників польсько-українського порозуміння і конструкторів «нормалізації» граф Ян Станіслав Лось після перебування у Львові в серпні 1932 р. писав у листі до львівського воєводи Ю. Ружнецького, що ситуація з правами українського населення на Львівщині виглядає погано, ставлення влади до них не витримує критики і що треба «викорінити шовінізм з польського суспільства, яке на 75 % ним заражене»²³.

Унаслідок усної угоди про «нормалізацію» відносин між представниками Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) і польськими урядовими колами, якої було досягнуто в квітні-травні 1935 р., українці в Поль-

²¹ Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 pp.). — С. 274–278.

²² Там само. — С. 279–280.

²³ Archiwum Państwowy w Lublinie. Zbiory rodzinne Łosiów z Niemiec. Sygnatura Łoś V-I, teczka 1, kartki 52–53. Я. С. Лось багато зусиль докладав для українсько-польського порозуміння, вважаючи, що польська влада повинна використати прагнення галицьких і волинських українців до розбудови національного життя на інших засадах, ніж в УСРР, підкреслював, що таке порозуміння можливе лише «на засаді “паритету”, тобто, забезпечення обом національностям, які заселяють спірні території, рівних прав, що жодна з них не зможе панувати над іншою, а свої власні справи буде спроможна вирішувати під опікою держави, незалежно від другої». (Див.: Łoś S. Sprawa ukraińska we wspomnieniach, korespondencji i publicystyce. Wybór pism / Wyboru i redakcji naukowej dokonali M. Marszał i S. Wojtowicz, postowie Marek Łoś. — Kraków, 2012. — S. 47).

щі отримали певні полегшення в культурній та господарській сферах²⁴. Зокрема, наприкінці травня — початку червня 1935 р. делегація НТШ (І. Раковський, Ю. Мудрак і Є. Храпливий) провела переговори з прем'єром Польщі Я. Єнджевичем, міністрами освіти та внутрішніх справ (В. Єнджевичем, М. Зиндрам-Косьцялковським) та іншими високими польськими чиновниками, результатом яких стало надання товариству фінансової допомоги, сприяння українським ученим у розвитку міжнародних контактів тощо. Це спонукало керівництво НТШ на початку 1936 р. підготувати розлогий «Меморіал» до польського уряду, в якому містилися прохання щодо створення державного українського університету та Інституту українознавства при НТШ, а також фінансової допомоги на загальну суму понад 650 тис. злотих²⁵. З усіх цих прохань «вигоріло» не так багато, частково через брак коштів в польського уряду, частково через небажання правлячих кіл занадто зміцнювати українські позиції в Галичині. Було запроваджено фінансову допомогу для НТШ і деяких інших українських культурних товариств, отримали допомогу кооперативні організації, було створено український сільськогосподарський ліцей, а також кафедру української мови та літератури у Львівському університеті, яка так і не розпочала своєї роботи до початку Другої світової війни²⁶. З невідомих причин не була реалізована ідея створення українського університету на основі львівської Богословської академії, що була запропонована у 1936 р.²⁷ Скоріше за все це було пов'язано зі зміною політики польських урядів в українському питанні наприкінці 1936 р., їх відмовою від угоди «нормалізації» і посилення асиміляторських тенденцій²⁸.

Незважаючи на перешкоди в організаційному та ідейному розвитку культурного і наукового життя українців в Польщі, у 1930-ті роки спостерігався помітний поступ українських науковців. Він проявився у збереженні і розширенні українських інституцій в Польщі. Зокрема, 1936 р. в складі Історично-філософичної секції НТШ було створено нові комісії — Старої історії України, Історично-джерелознавчої, Музикологічної²⁹. Загалом, на середину 30-х років виходило 77 українських періодичних видань, серед яких було 22 політичних, 7 господарських, 11 культурно-освітніх, 11 наукових тощо. А в цілому українці в Польщі могли знайомитись з 125-ма періодичними виданнями³⁰. Своєю чергою

²⁴ Докл. див.: *Зашкільняк Л.* Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920-1939 pp.). — С. 41-45.

²⁵ Archiwum Państwowy w Lublinie. Zbiory rodzinne Łosiów z Niemiec. Sygnatura Łoś V-2, teczka 1, «Materiały do sprawy ukraińskiej», b/k; Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові за час від 1.I.1935 — 25.XII.1937. — Львів, 1937. — Число 73. — С. 16-18.

²⁶ *Мудрий В.* Український Університет у Львові у pp. 1921-1925. — С. 58.

²⁷ Archiwum Państwowy w Lublinie. Zbiory rodzinne Łosiów z Niemiec. Sygnatura Łoś V-2, teczka 1, «Memoriał w sprawie Ukraińskiego Uniwersytetu», k. 487-488.

²⁸ Про це, зокрема, говорив на засіданні Виділу НТШ 23 грудня 1936 р. голова товариства І. Раковський, який зазначив, що «нинішнє керівництво Польщі засадничо противне заснуванню не лиш державного, але й приватного українського університету». ЦДІАУЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 36, арк. 10—11.

²⁹ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові за час від 1.I.1935 — 25.XII.1937. — Число 73. — С. 51.

³⁰ Див.: *Biuletyn Polsko-Ukraiński.* — Warszawa, 1935. — Nr. 8 (24 lutego). — S. 88.

НТШ впродовж міжвоєнного періоду випустило 28 назв різних періодичних видань, починаючи з фундаментальних «Записок НТШ» і закінчуючи малоформатними «Історичними листками», в яких висвітлювалась історія України³¹.

Якщо звернутись до питання спрямування української історіографії в Польщі міжвоєнного часу, то треба насамперед відзначити, що «стан війни» з польською державністю не міг продовжуватись тривалий час. Потреба перейти від «війни з окупантом» до «органічної праці» вимагала переосмислення багатьох світоглядно-ідейних засад національної ідеології. Насамперед це торкалося визначення співвідношення народу-нації й інституту держави в історії України. Боротьба за утворення самостійної Української держави та її невдача в першій чверті ХХ ст. спричинили пошук причин такого стану речей. Популярна і поширювана схема української історії М. Грушевського акцентувала увагу на етносоціальних аспектах національного минулого, протиставляла роль народних мас інституту держави, як ворожого цим масам (що не означало «антидержавності» М. Грушевського).

Українські події першої чверті ХХ ст. давали підстави з інших позицій подивитися на роль держави, як чинника забезпечення існування народу. Така переоцінка повинна була торкнутися багатьох методологічних сторін трактування українського минулого. Трансформацію поглядів констатував один з учнів М. Грушевського І. Кревецький в знаному нарисі «Українська історіографія на переломі», опублікованому в 1924 р. в «Записках НТШ» як рецензія на праці С. Томашівського та В. Липинського. Він наголосив на тому, що в ХІХ ст. українська історіографія не знала поняття «нації» як державної спільноти, в той час як тогочасні умови вимагали сприймати національну спільноту як більш різноманітний організм, ніж просто «народні маси». Без усвідомлення цього неможлива реалізація української державної ідеї. А без переосмислення історії України неможливе досягнення національної державності. Всіляко пропагуючи ідеї Липинського і Томашівського, висловлені ще до Першої світової війни, І. Кревецький постулював три найголовніших чинники, за допомогою яких треба сконструювати нову концепцію історії України: земля (територія), нація, держава³².

Продержавницьке спрямування української історіографії, яке перегукувалося з позитивістичним державно-правничим напрямом в європейській історіографії кінця ХІХ — початку ХХ ст., стало майже всезагальним серед українських істориків в Польщі — як в Галичині, так і в інших частинах країни. Немає сумніву, що таке спрямування історичних досліджень було нав'язане політичною кон'юнктурою, але, водночас, відповідало загальним тенденціям науково-історичного пізнання, яке розглядало організовані людські спільноти у більш складній взаємодії етнічних, соціальних, господарських і правно-політичних чинників, серед яких держава представлялася не стільки елементом примусу, скільки і насамперед способом організації суспільного життя.

³¹ Див.: Періодичні та серійні видання Наукового товариства імені Шевченка (1885–1939): Анований покажчик / Комісія бібліографії і книгознавства. Науково-довідкове видання. Серія І. Бібліографія. — Т. 1. — Львів, 1991.

³² Кревецький І. Українська історіографія на переломі // Записки НТШ. — Львів, 1924. — Т. 134–135. — С. 161–184.

Найбільш точну оцінку стану і завдань української історіографії в тодішніх умовах подав у 1922 р. І Крип'якевич в листі до С. Томашівського від 12 червня. Він зазначав, що між ним і Томашівським немає відмінностей у поглядах на українську історію, підкреслював: «Ми всі, молодші, пережили також нашу катастрофу, вдумувалися в її причини і глядимо на Вашу історію інакше, як дивилися 1913 і навіть 1918 р. Не відразу і не у всім можна перевести зміну: багато питань треба ще пережити і перебороти в собі., але взагалі ми ідемо до основної ревізії [...]. Але моя думка й амбіція в тому, щоби нашу історіографію вивести з її провінціалізму і ненауковості і хоч поволи приготувати дорогу критичній думці». Далі І Крип'якевич повідомляв, що береться формувати осередок людей з новими поглядами, які вже «переводять ревізію нашої історії», називаючи серед них В. Липинського та І. Кривецького³³.

Водночас львівський історик формулював завдання, які стояли тоді перед українською історіографією в умовах невдачі будівництва самостійної держави і потреби перетривати лихі часи. У листах до С. Томашівського він докладно накреслив програму творчої праці істориків на майбутній період. У листі від 2 січня 1923 р. він писав про потребу «не дати вичерпатися тій моральній силі, а підпомогти їй і скріпити реальними основами» в рамках «органічної праці», а для цього, на його думку, необхідно насамперед «старатися о праці синтетичні, передусім, щоби зірвати з ненависними “причинками” і “матеріалами”». А в листі від 10 січня 1923 р. він з ентузіазмом вітав пропозицію С. Томашівського писати для «Записок НТШ» огляди про розвиток західної історіографії і констатував: «...Треба кинути місток, хоч який невеликий поки що, між нашою провінціальною, вузькою історіографією і Європою. Дуже мститься на нас наше відчуження від європейської думки — і на методі, і на темах, і на цілیم закромі нашого дуже старосвітського дієписання»³⁴.

Два згаданих вище головних завдання історіографії достатньо успішно реалізувалися українськими істориками в Польщі, що згуртувалися навколо НТШ і УНІ, а також українських громадських інституцій. У міжвоєнний період ними було підготовлено і опубліковано декілька важливих у методологічному плані синтетичних праць з історії України. Вони були написані з метою обґрунтувати прагнення українців до незалежної державності, але також для просвіти мас щодо ролі і значення держави в розвитку народу. Насамперед слід згадати «Українську історію» С. Томашівського, що вийшла друком у Львові 1919 р. і послужила підставою для переосмислення методологічних підстав українського історіописання³⁵. Проте, на нашу думку, щодо цієї роботи Томашівського не можна говорити про чітке формулювання «державницької» версії української історії, йдеться швидше про перехідний період від «народництва» (яке в українській версії можна кваліфікувати як поєднання романтизму і позитивізму) до

³³ Листи Івана Крип'якевича до Степана Томашівського (червень 1922 — червень 1930). — Лист 10 січня 1923 р. — С. 400.

³⁴ Там само. — С. 405–406.

³⁵ *Томашівський С. Українська історія. І. Старинні і середні віки.* — Львів, 1919.

«державництва» (поєднання позитивізму і неоромантизму)³⁶. Адже в центрі історичного процесу Томашівський ставив «процес творення української народності» та «початки національно-політичної ідеї». А серед головних чинників, що визначали розвиток українського народу, він називав традиційні територіальні, господарські і культурні, а також «дух української історії» (!). У відповідності до цих головних чинників історик визначав три провідні ідеї національного минулого: суперечності («контрасти») між лісовою та «степо-луговою» смугами української території, культурними впливами Заходу і Сходу й господарськими моделями Півночі і Півдня³⁷. Таким чином, можна ризикувати стверджувати, що С. Томашівський став свого роду попередником цивілізаційного підходу до української історії, який поступово набирив сили в міжвоєнний період, щоб стати одним з провідних напрямів світової історіографії в другій половині ХХ ст.

Синтез і численні публікації С. Томашівського міжвоєнного періоду привернули увагу передусім до політичного виміру української історії, де, зрозуміло, державна організація опинилась в центрі уваги. Але політична історія України не могла не «прогнутися» під тягарем політичної ситуації, яку переживали українці роз'єднаних українських земель. Черговий раз історіографія потрапила в заручники політики, вплив якої частково зрівноважувався фаховим рівнем дослідників. Про це свідчили численні статті і монографії українських авторів, що з'явилися друком у міжвоєнне двадцятиліття. Одна з таких праць була написана знаним українським публіцистом і письменником О. Назаруком в роки Першої світової війни, але так і не побачила світло³⁸. Автор бачив мету своєї роботи в піднесенні свідомості українців, підкреслював, що «знання історії потрібне, щоб народ пізнав свою кривду і виступив в своїй обороні й здобув волю»³⁹. Далі йшла розповідь про Київську, Галицько-Волинську, Козацьку держави і робився висновок, що «поконали» Україну не сусіди-вороги, а внутрішні «распри і незгоди», низький рівень свідомості українців. Тому й відбудова державності — це, насамперед, відбудова свідомості, а зброя — «книжка, часопись і організація».

Формування нової концепції історії України, яка повинна була підносити перш за все політичну свідомість мас, створювати мобілізаційний ресурс національно-визвольного руху, тривала впродовж всього міжвоєнного двадцятиліття. Погляди українських істориків на минуле країни не завжди співпадали. Але їх об'єднувало прагнення знайти і прослідкувати державницькі елементи української історії. Це проявилось у концепції державних утворень в українських

³⁶ Ширше про ці питання ми писали: *Зашкільняк Л.* Неоромантичні тенденції в українській історіографії початку ХХ століття // *Historia — mentalność — tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku / Praca zbiorowa pod redakcją Joanny Pisulińskiej, Pawła Sierzęgy, Leonida Zaskilniaka. Wstępem opatrzył Jerzy Maternicki. — Rzeszów, 2008. — S. 320–334.*

³⁷ *Томашівський С.* Українська історія. I. Старинні і середні віки. — С. 1–15.

³⁸ Рукопис праці О. Назарука «Історія України», що була підготовлена під егідою Союзу Визволення України і присвячувалась Українським Січовим Стрільцям, зберігається у фонді цього публіциста і громадського діяча. ЦДІАУЛ, ф. 359, оп. 1т, спр. 51, арк. 1–279.

³⁹ Там само, арк. 1.

землях. Одними з перших синтезаторів української державницької історії були учні М. Грушевського — О. Терлецький та І. Крип'якевич.

Першим подав зачин державницького синтезу історії України професор академічної гімназії у Львові О. Терлецький, опублікувавши у 1923–1924 роках двотомну працю «Історія Української держави»⁴⁰, а в 1930-х роках він доповнив її ще кількома синтезами національної історії⁴¹. Його схема історії України була оригінальною і представляла собою протиставлення «історії маси» — історії держави. Історик визначив три доби української історії — княжу, козацьку і нову, змістом яких була зміна форм української державності від станової князівської до станової козацької і відродженої «європейської» (УНР і ЗУНР). Він докладно обґрунтовував причини їх занепаду і стверджував, що в державно-цивілізаційному відношенні Україна розвивалась подібно до інших європейських країн, але зазнала руйнівних впливів та агресії східних ідеологій й сусідів. Зокрема, наголошував на тому, що внаслідок об'єктивних географічних умов в українському суспільстві «постало два нездатних до політичного життя зразків українців — з анархічним польсько-магнатським світоглядом і зі степовим світоглядом», але обидва не визнавали ніякої держави. Проте, національне відродження українців вселяє впевненість, що нова українська державність неодмінно відновиться⁴².

Не менш оригінальні ідеї пропагував О. Терлецький в оцінці української історіографії. В одній зі своїх лекцій «Головні напрями в українській історіографії новіших часів», прочитаній на курсах українських учителів у 1938 р., він прослідкував розвиток української історичної думки від найдавніших часів до сучасності і переконливо показав нерозривний зв'язок історичної думки і національної ідеології на всіх етапах. У лекції було визначено чотири негативні хвилі впливу на українську історичну думку та історіографію — «московський», «польський», «демократичний» і «космополітичний», відповідно до яких сформувались і діяли напрями в українській історичній літературі. Їм відповідали «романтично-народницький» (М. Костомаров), «песимістичний» (П. Куліш), «громадянсько-народний» (Антонович — Грушевський) і, нарешті, «державницький» (Липинський, Томашівський, Крип'якевич) напрями української історіографії. Тільки останній напрям, на його думку, науково поставив питання про роль державної організації суспільства як головної умови його існування.

⁴⁰ Терлецький О. Історія української держави. Т. 1: Княжа доба. — Львів, 1923; *Його ж.* Історія української держави. Т. 2: Козацька доба. — Львів, 1924.

⁴¹ Терлецький О. Історія України: княжа доба. — Львів, 1936; *Його ж.* Історія України: козацька доба. — Львів, 1936; *Його ж.* Історія України від 1728 до 1917 р. — Львів, 1936.; *Його ж.* Історія України від 1917 р. до найновіших часів. — Львів, 1936; *Його ж.* Історія України. Нове переглянене й доповнене видання. — Львів, 1938.

⁴² Терлецький О. Історія України. Нове переглянене й доповнене видання. — Львів, 1938. — С. 383–385. Див. також: Гудь Б. Омелян Терлецький — автор першої «Історії Української держави» // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. — Львів, 2001. — С. 580–590; Полянський О., Полянська Р. Публікації Омеляна Терлецького у виданнях «Просвіти» // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 19: «Просвіта» — оберіг незалежності та соборності України. — Львів, 2010. — С. 453–460.

Підсумовуючи причини пізнього формування української державної ідеї та ідеології, О. Терлецький вважав ними такі: «Існування степу, сусідство з ордою, внутрішні контрасти з існуванням двох негативних типів в українському громадянстві і врешті агресивна політика Польщі і Москви супроти України»⁴³.

Треба відзначити, що І. Крип'якевич не менш, а може й більш активно причинився до написання синтезів з історії України. Ще у грудні 1921 р. у листі до І. Кривецького, характеризуючи наукове життя в Галичині, він писав: «Я теж пішов на підручники: пишу історію української культури, Історію війська, Історію держави XVII–XVIII в. etc. Про державу теж викладаю, веду теж семінар і приготвую деякі методичні subsidia для студентів»⁴⁴. З тих студій Крип'якевича вийшло декілька популярних синтезів, призначених для середніх шкіл і гімназій, вищих шкіл, для ширшого загалу тощо⁴⁵. Більшість синтезів і публікацій львівського історика мали насамперед просвітницький характер і розвивали думки про тяглість української державності. Найвищого рівня синтезаторський талант І. Крип'якевича досягнув в підготовленій 1938 р., але виданій тільки після Другої світової війни на Заході під псевдонімом І. Холмський «Історії України»⁴⁶. Погляди І. Крип'якевича були співзвучні з висловленими С. Томашівським і О. Терлецьким. Разом з тим, він вніс деякі нові риси у синтетичну візію минулого, виокремивши період «української державності за гетьманів 1648–1782», як одноцільний час, глибше ніж інші дослідники опрацював господарські питання, побут і стан свідомості населення України в різні часи.

Як і всі інші історики державницького напрямку, І. Крип'якевич дотримувався «оптимістичного» погляду і на минуле, і на майбутнє української державності. Як і всі вони, вважав, що славне минуле Київської Русі і Гетьманщини в сукупності з національним відродженням XIX і XX століть робить неминучим постання самостійної Української держави. І. Крип'якевич, завершуючи свій синтез 1938 р., підкреслював, що для української історії можна виокремити три провідні «моменти»: по-перше, неухильне, всупереч багатьом перешкодам, формування «національної індивідуальності» (читай — національної свідомості, ментальності. — Л. З.); по-друге, пошук оптимальних державних форм органі-

⁴³ ВР ЛННБ НАНУ, О. А. Терлецький, 18 / п.І, арк. 1–14.

⁴⁴ З листування Івана Крип'якевича та Івана Кривецького. Підготував Ф. Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. — Львів, 2001. — С. 386–387.

⁴⁵ Серед них назвемо лише головні: *Крип'якевич І.* Огляд історії України. Repetitorium для вищих клас середніх шкіл та вчительських курсів. — К., Львів, Відень, 1919; *І. К. [Крип'якевич І.]* Мала історія України. — Львів, 1921; *Його ж.* Історія козаччини. Для народу і молоді. — Львів, 1922 (друге видання — 1934); *Його ж.* Історія Української Держави XVII–XVIII вв. — Львів, 1922; *Його ж.* Студії над державою Богдана Хмельницького // Записки НТШ. — Львів, 1925–1931. — Тт. 138–140, 144–145, 147, 151; *Його ж.* Історія України для народу. — Львів, 1929; Історія українського війська: Част. 1: Військо княжих часів. Част. 2: Запорозьке військо. — Львів, 1936; *Крип'якевич І.* Історія української культури. Частина 1: Побут. — Львів, 1937; *Петренко І. [Крип'якевич І.]* Історія України від найдавніших до теперішніх часів. — Львів, 1941 (спільно з О. Терлецьким) та ін.

⁴⁶ *Дашкевич Я.* Іван Крип'якевич — історик України // *Крип'якевич І.* Історія України / Відп. ред. Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. — Львів, 1990. — С. 5–21.

зації українства провадив до необхідності об'єднання розрізнених українських земель і утворення єдиної української держави; по-третє, українська культура стала такою внаслідок господарського і культурного освоєння, колонізації Причорномор'я, що спричинило «незвичайне багатство, особливо в пісні, музиці, мистецькій промисловості, побуті». Все це забезпечило Україні визначальну роль в історії Східної Європи і, будучи завжди тісно зв'язаною із Західною Європою, вона «творила найдалше на схід висунутий бастион європейської культури і ще своїми зусиллями та жертвами крові вона стримала наступ диких орд Азії»⁴⁷.

Подібні погляди містила і т. зв. «Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року» українського історика мистецтва М. Голубця, яка вийшла друком 1935 р. у видавництві Тиктора з передмовою І. Крип'якевича і була розрахована на широку аудиторію⁴⁸. Упродовж міжвоєнного періоду різноманітні видання з історії України виходили багатотисячними накладами по декілька разів і, незважаючи на скрутне матеріальне становище, швидко розкупалися населенням. Очевидно, що це не могло не відбитись на формуванні національної самосвідомості українців в Польщі.

Галицькі історики мали також важливу підтримку з боку наддніпрянців у поширення знань з історії України. Численні видання УНІ у Варшаві сприяли пропаганді насамперед державницької версії минулого України. Особливим академізмом вирізнялися «Нариси історії України», підготовлені та опубліковані Д. Дорошенком 1932 р. — на той час співробітником УНІ⁴⁹. Ця двотомна праця містила потужний історіографічний та джерелознавчий розділи і ґрунтовні аргументи на користь державницького підходу до історії України. Нову схему української історії цей дослідник презентував таким чином: «Коротко кажучи, ця схема обіймає початки української державної організації з осередком у Києві; розвиток і занепад київської держави; добу галицько-волинської держави; запанування Литви і Польщі на українських землях; повстання української козацької держави; занепад українського життя й поділ українських земель між Росією й Австрією; національне відродження й нарешті, уже за наших часів, змагання відновити українську державність [...]. Українська історія — неперервний процес»⁵⁰.

Для поступального розвитку історіографії та формування національної свідомості українського населення важливе значення мали й численні синтети з різних гуманітарних та соціальних наук, що вийшли з-під пера українських учених у Польщі. До них треба віднести публікацію в 1930–1935 роках тритомної «Української Загальної Енциклопедії» під редакцією І. Раковського, «Атласу

⁴⁷ Крип'якевич І. Історія України / Відп. ред. Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. — Львів, 1990. — С. 294–298.

⁴⁸ Голубець М. Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року. Зі вступом І. Крип'якевича. — Львів, 1935.

⁴⁹ Дорошенко Д. Нариси історії України. Т. 1 (До половини XVII століття). — Варшава, 1932; Т. 2 (Від половини XVII століття). — Варшава, 1933 (Праці Українського науково-го інституту, т. IX і т. XVIII, серія підручників, книги 1 і 2).

⁵⁰ Дорошенко Д. Нариси історії України. Т. 1 (До половини XVII століття). — Варшава, 1932. — С. 16.

України і сумежних країв», що був підготовлений групою українських вчених під керівництвом В. Кубійовича і опублікований 1937 р. тощо.

Нарешті, в міжвоєнний період галицьким історикам вдалось зберегти, а почасти й розширити міжнародні зв'язки української історичної науки. Історики радянської України не мали можливості виходити на міжнародні наукові організації без союзного центру. Натомість фінансове становище українських наукових осередків в Польщі, передусім НТШ, не дозволяло брати активну участь у міжнародному науковому житті, зокрема у перші роки після світової війни. Певні зрушення сталися тільки наприкінці 1920-х років. У 1927 р. за ініціативою авторитетних на той час польських істориків О. Галецького і М. Гандельсмана в рамках польської політики «прометеїзму» у Варшаві було створено Федерацію Історичних Товариств Східної Європи, до якої прилучилися історики багатьох країн: від Фінляндії на півночі до Греції на півдні⁵¹. У її діяльності взяли участь також українські історики, зокрема М. Кордуба, І. Крип'якевич, І. Свенціцький, І. Огієнко, Р. Смаль-Стоцький⁵². Щоправда, активність українських учасників Федерації не була значною, оскільки незалежність України залишалась нереалізованим завданням, а становище українських земель і народу не надавало великого оптимізму. Тим не менше, І. Крип'якевич був обраний до Словникової комісії Федерації, а М. Кордуба увійшов до її Управи. У виданні цієї наукової організації М. Кордуба вмістив низку оглядів про українську історіографію і топоніміку західноукраїнських земель.

Участь у діяльності Федерації Історичних Товариств Східної Європи дозволила українським історикам вийти на міжнародну арену. У зв'язку з цим українські вчені прилучилися до історіографічної дискусії про етногенез українського народу та походження Київської Русі, ініційованої на VI-му Міжнародному конгресі істориків в Осло в 1928 р. У лютому 1929 р. в інавгураційній лекції у Варшавському університеті М. Кордуба підніс важливі теоретичні питання цієї проблеми. Його виступ, опублікований трьома мовами, спричинив гостру полеміку серед українських, а також деяких польських і чеських істориків⁵³. Висловлені вченим думки, що засновувались на глибокому вивченні історичних джерел, йшли врозріз із державницькими поглядами більшості українських істориків, які відносили формування української нації до часів Київської держави, а саму цю державу вважали українською. М. Кордуба вважав давню Русь державою всіх східних слов'ян, а генезу українського народу переносив в часи Литовського князівства. Такі погляди до певної міри корелювалися з російською та радянською версіями «єдиного давньоруського народу» і «єдиної Російської держави» й тому викликали емоційне заперечення українських істориків. Проте дискусія виявилась корисною для українських дослідників, які змушені були подивитися на складну проблему націотворення з позицій світової науки. Сам

⁵¹ *Kłoczowski J.* Europa Środkowo-Wschodnia w przestrzeni europejskiej. — Lublin, 1993. — S. 10–11.

⁵² *Кордуба М.* Конференція істориків у Варшаві // Україна. — К., 1927. — Кн. 5. — С. 196–199.

⁵³ Див.: *Педич В.* Мирон Кордуба — дослідник історії України // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* / Pod redakcją J. Maternickiego i L. Zaszkiłniaka. — Rzeszów, 2005. — S. 402–404; *Кордуба М.* Найновіші теорії походження Русі // *Літературно-науковий вістник.* — Львів, 1929. — Т. 100. — Кн. 11. — С. 1082–1096.

же М. Кордуба ще неодноразово виступав в періодиці і на міжнародних форумах з доповідями на цю тему.

У роботі VII-го Міжнародного конгресу істориків у Варшаві 1933 р. взяло участь вже 12 українських істориків, в більшості з Польщі. З ініціативи М. Кордуби та за його редакцією НТШ видало збірник доповідей українських учасників конгресу тими мовами, на яких вони мали виголошуватись. Він включав такі праці: «Східні периферії Унетичької культури» Я. Пастернака; «Проект символічних позначень для етнологічних студій» В. Щербаківського; «Виникнення української нації» М. Кордуби; «Стан вивчення історії українського права» М. Чубатого; «Східні і західні впливи в українському мистецтві XVII–XVIII ст.» І. Свенціцького; «Економічна структура села в Галичині на зламі XVIII–XIX ст.» Р. Зубика; «Півсторічна історія Василянського Чину» Й. Скрутеня. Тексти цих доповідей, як і всіх інших, були опубліковані в матеріалах конгресу, зокрема й інформації про обговорення в звітах про засідання, а короткий виклад — у збірниках резюме⁵⁴.

Вихід на міжнародну арену став важливим досягненням українських істориків. У лютому 1937 р. М. Чубатий у листі до І. Крип'якевича наполягав на участі українських дослідників у черговому VIII-му Міжнародному конгресі істориків у швейцарському Цюріху, який повинен був проходити наступного року. М. Чубатий підкреслював: «Я вважаю мимо всіх наших труднощів нашу участь в конгресі за конечну і думаю, що секція наша (Історично-філософічна секція НТШ, яку тоді очолював І. Крип'якевич. — Л. З.) мусить заладити, принайменше дати ініціативу до zorganizування нашої участі в тім конгресі. Неприсутні ніколи не мають рації, а моя участь в VII конгресі переконала мене, що це річ таки дуже важна»⁵⁵. Це відчували й інші українські історики. Тому, не зважаючи на фінансові труднощі, у цюріхському конгресі істориків взяли участь два українські вчені: з доповідями виступили М. Кордуба («Домінуюче становище Галицько-Волинської держави на сході Європи в другій половині XIII ст.») і Є. Перфецький з Братислави («Ставлення польської анналістики до німецького і руського літописання в середніх віках»), але українська тематика зазвучала також в доповідях декількох закордонних учених⁵⁶.

30-ті роки стали часом активної участі українських істориків в різних міжнародних наукових форумах. У звітах НТШ з'явилась постійна рубрика про міжнародні зв'язки українських учених. Так, у 1934 р. українські історики виїжджали на IV-ий Міжнародний конгрес візантиністів у Софії (Й. Скрутень, Я. Пастернак), взяли участь у X-му з'їзді музеологів у Вільно⁵⁷. У звіті за 1936 р. повідомлялося, що галицькі вчені взяли участь у з'їзді візантиністів у Римі, з'їзді слов'янських географів та етнографів в Софії і водночас відзначалося, що

⁵⁴ *Ісаєвич Я.* Міжнародні конгреси історичних наук // *Енциклопедія історії України.* — К., 2009. — Т. 6: Ла—Мі. — С. 717.

⁵⁵ ВР ЛННБ НАНУ, Архів І. П. Крип'якевича, № 159, лист М. Чубатого до І. Крип'якевича від 6 лютого 1937 р., б/к.

⁵⁶ *Ісаєвич Я.* Міжнародні конгреси історичних наук. — С. 718.

⁵⁷ *Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові за час від 1.II.1932 — 31.XII.1934.* — Число 72. — С. 76–77.

запрошень на міжнародні наукові форуми є багато, але коштів на далекі від-
рядження бракує⁵⁸.

Висновки. Після закінчення світової війни і післявоєнного перевлаштування Європи значна частина українського населення всупереч своїй волі опинилася в складі відродженої Польської держави. Упродовж міжвоєнного двадцятиріччя стосунки українців з польською владою залишалися напруженими; лише у 1930-их роках це напруження дещо спало внаслідок угоди «нормалізації». Незважаючи на це, організоване українське громадянське суспільство зуміло зберегти і навіть примножити науково-культурний потенціал, користаючи з демократичних інститутів Польщі.

Ліберальні українські політичні кола обрали шлях припинення українсько-польської конфронтації і здійснення політики «органічної праці», яка дозволяла зберегти створений у попередній період національно-культурний потенціал. Українські історики з різних українських земель, що опинилися в міжвоєнній Польщі, згуртувалися навколо двох головних наукових осередків — НТШ у Львові та УНІ у Варшаві — та зуміли у непростих умовах вирішити три головні завдання української історичної науки: по-перше, зберегти організаційну структуру української історіографії, освіти і культури; по-друге, сформувати нову «державницьку» версію української історії, яка поєднувала в собі здобутки тогочасних течій світової історіографії з суспільно-політичними очікуваннями українського національного руху; по-третє, вперше вийти на міжнародну арену з презентацією доробку у вивченні історії України. Тому цілком можна погодитись з оцінкою щодо розвитку української історіографії в міжвоєнній Польщі, яку понад піввіку тому, дав О. Оглоблин. Він вважав, що українська історична наука там розвивалась менш-більш вільно і досягла певних висот, тому що польська влада, попри ворожість до всього українського, не втручалася у внутрішні справи української науки та не заперечувала її методологічних засад⁵⁹. Це дало українським історикам можливість перетривати складні часи наступу тоталітарних режимів і роз'єднаності українських земель.

---

⁵⁸ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові за час від 1.1.1935 — 25.XII.1937. — Число 73. — С. 32-33.

⁵⁹ Оглоблин О. Українська історіографія 1917-1956. — К., 2003. — С. 73.